

հասարակ քարացեալք: Ասեն բնակիչք թէ յառաջագոյն բազմութիւն օձից կային յայտակարար եւ ոչ սպառնէին, յայն սակա կոչեցաւ Օձտեղ, բայց ապա յաղօթից առն սրբոյ ճգնաւորի ուրուք բարձան եւ ի նշան սքանչելեաց դարձան առհասարակ ի քար» (Նոր Հայաստան, էջ 96):

Պալեան Վահանաշէնի կամ Վաղշէնի¹⁴ Ս. Ստեփանոսի վանքը Օձտեղի¹⁵ Ս. Լուսաւորչի հետ կը նոյնացնէ եւ նմանապէս կը հարցնէ թէ միթէ կարելի չէ՞ մտածել որ Խանդավազ վանքը կանխաւ Օձտեղի Ս. Լուսաւորչի կոչուած ըլլայ եւ ապա Վաղշէնի Ս. Ստեփանոս յորջորջուած (Բիւզանդիոն, 1901, Թ. 1502 եւ 1720), որուն սակայն դրական պատասխան կարելի չէ տալ (հմմտ. վերը):

Գր. Դարանաղցին կը հաղորդէ՝ «Եւ այս եղև ի թվին Ռիժ (1599) եւ ոմն ծերարեղայ Թումայ անուն ի նոյն վանացն թաղեալ էր զնա եւ եկեալ ի Բարերդու Ոստեղավանքն պատմեաց երկու վարդապետացն մեր Սրապիոնին եւ Ղազար վարդապետին, որ էին ի նոյն ժամին երկոքին ի միասին եւ վանուց առաջնորդին Թաղէոսի եպիսկոպոսին եւ այլ միարանիցն առաջի» (Ժամանակագրութիւն, էջ 404—405):

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

ՊԵՏՄԱՌԻԹԻՒՆ ԼԵՉԱՐԵԱՆ ՏՈՒՄ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՐՈՒԱԳՅԵՐ)

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ա Ս

Աշխատասիրեց՝ ՅՈՎԱԷՓ ԹԱԳԷՈՍԵԱՆ

(Շարունակութիւն)

Գ Լ ՈՒ Ն Բ .

ԿՈՄՍ ՅՈՎԱՆՆԷՍ ՂԱԶԱՐԵԱՆ ԼԱԶԱՐԵԱՆՅ (1735—1801)

«Հասարակական կարիքները պիտի բարարուեն իր հասարակութեան լուսոյն ներկայացուցիչների միջոցներով»:

Գէորգ Բանանեան:

Ա .

Յովհաննէս Լազարեանցը՝ ցեղապետ Ղազար Նազարեան Լազարեանի աւագ որդին էր, ծնուած Ն. Զուղայում 1735 թ. նոյեմբեր 23ին:

Յովհ. Լազարեանը բնութիւնից օժտուած էր մեծ շնորհներով ու առաքինութիւններով՝ տաղանդաւոր, եռանդուն, գործունեայ, բնաւորութեամբ՝ բարեհամբոյր, մեծ տակտով ու քաղաքագէտ: Նա կարողացաւ համեմատաբար իր կարճ կեանքի ընթացքին՝ եկատերինա Բ. կայսրուհու եւ Պաւել Ա. կայսեր ժամանակ հասնել մեծ պաշտօնների եւ արժանանալ նրանց մշտական վստահութեան, հովանաւորութեան ու բարեկամութեան:

Մ. Մսերեանցը նրա մասին ասում է. «...եւ թուէր իմն, թէ առանձին ինչ ոգի հանաքոյ յերկնից պարգեւելոյ առաջնորդէ նմա յամենայնի»:

Լազարեան ձեմարանի տեսուչ (հետագայում՝ վերատեսուչ) Գէորգ Բանանեանը իր ճառի մէջ, ասուած ձեմարանի 50ամեայ յորելեանի առթիւ կայացած հանդիսաւոր հաւաքոյթին, հետեւեալ կերպով է բնութագրում ձեմարանի հիմնադիր կոմս Յովհ. Լազարեանին.

«Եկատերինա կայսրուհու ժամանակակից կոմս Յովհաննէս Լազարեանը, աւագագոյնը իր եղբայրների մէջ, բռնում է պատուաւոր տեղ իր դարաշրջանի հռչակաւոր մարդկանց շարքում: Նա փայլում էր նոյն

¹⁴ Կայ Վաղշէնի Ս. Թորոս անուն վանք մը Ակնի եւ Արաբիկի միջեւ (Բիւզանդիոն, 1900, Թ. 1043):
¹⁵ «Ի դեպէն Օձտեղոյ» էր Սրապիոն Բարսեղին» (Տաշեան: Մայր Յուլ. հայ. Ձեռ. Վեհն. Միսիթ. Մաս., էջ 409—410):

բարձր շնորհներով, ներշնչուած էր նոյն վեհ գաղափարներով, որոնք զարդարել էին ու խանդավառել պետական մեծ մարդկանց սերունդը: Նրա լայն ծանօթութիւնը Արեւելեան աշխարհի հետ, նրա հմտութիւնը Ֆրանսիական ու պետական գործերում, փայլուն ընդունակութիւնները, նրա նուիրումը իր նոր հայրենիքի շահերին՝ բաց արին նրա առջեւ դործունէութեան լայն ստապակ: Նրա բազում կարեւոր ծառայութիւնները, մատուցուած պետութեան, արժանացան Մեծ կայսրուհու բարեհաճ վերաբերմունքին դէպի նա, իսկ նրա խորհուրդներն Արեւելքի գործերի մասին ստացան մեծ կշիռ ու արժէք կառավարական շրջաններում:

«Միաժամանակ կենդանի պահելով իր հոգու մէջ ջերմ գգացմունքներ ու նուիրում դէպի իր հայրենակիցները, որոնք տառապում էին մահամեղական լծի տակ, նա իր կեանքի նպատակը դրեց թեթեւացնել նրանց վիճակը: Այդ մեծահոգի միտքը զուգահեռ պետութեան շահերին, որոնց նա ծառայում էր: Եւ նա նուիրուեց նրա գործառնութեան իր բոցալուստ սրտի ամբողջ գործութեամբ, շինայելով ո՛չ նիւթական միջոցներով, նրա նիւթական միջոցներով ու բարոյական օժանդակութեամբ էր, որ ծնունդ տուին Սեւ եւ Ազով ծովերի ափերին առեւտրական կայաններ, ուր եւ ապաստան գտան տաճեռն նուիրատուութիւնները յօգուտ այդ քաղաքների եւ մշտական խնամքը նրանց բնակիչների հասարակական կարիքների մասին հանդիսանում են լուսագոյն յուշարձաններ այդ հռչակաւոր մարդու գործունէութեան: Բայց ապրելով ու գործելով իր ամբողջ կեանքի ընթացքում հասարակութեան եւ իր հայրենակիցների օգտին, կոմս Յովհաննէս Լազարեանը կամեցաւ իր փառաւոր գործերի շարքը պսակել մի այնպիսի սիրազորութեամբ, որ միանգամայն համապատասխանում էր նրա վեհ հոգուն: Նա աւելի քան որ եւ է մէկը շատ լաւ հասկանում էր, որ հասարակական կարիքները պիտի բարարուեն իր հասարակութեան լուսոյն ներկայացուցիչների միջոցներով: Այս գիտակցութեամբ ներշնչուած, նա վճռեց իր կարողութեան մի խոշոր մասը յատկացնել իր հայրենակիցների մտաւոր ու բարոյական վե-

րածնութեան գործին: Նրա մէջ հասունացաւ մի վսեմ միտք՝ կառուցել մի դպրոց հայերի համար ուստական կայսրութեան կենտրոնում եւ մահուանից առաջ նա իր ուխտը յանձնեց իր կրտսեր եղբոր, պարտադրելով նրան իր կամքի իրադրոժումը այն միջոցներով, որ նա կապելով թողնում էր¹»:

Յովհաննէս Լազարեան

Այդ կտակով կոմս Յովհ. Լազարեանը թողել էլ 200.000 ուրբի թղթադրամ կամ 57.142 ուրբի արծաթ, ի յիշատակ իր վաղամեռիկ որդի Յարութիւն Լազարեանի:

Այդ գումարով էլ, համաձայն հանդուցեալի կտակի, 1815 թ. հիմնուեց Մոսկուայում Լազարեան ձեմարանը, որ եւ դարձաւ հայ չքաւոր երեխաների մտաւոր կրթութեան ու բարոյական դաստիարակութեան վառ օջախը:

Լէօն իր երկու հեղինակութիւնների մէջ՝ «Հայկական Տպագրութիւն» եւ «Յովսէփ կաթողիկոս Արղութեան», յաճախ է յիշատակում Լազարեաններին ու գրուատում նրանց գործունէութիւնը:

Վերջին գրուածքի մէջ նա հետեւեալ կերպով է բնութագրում Յովհաննէս Լազարեանին.

¹ Տե՛ս էջ 15—16 «ձառք եւ հաշուաւորութիւն, արտասանուած հանդիսաւոր հաւաքոյթում Լազարեան ձեմարանի Արեւելեան Լեզուայ 50ամեակի առթիւ»: Մոսկուա. Տպարան Լազ. ձեմարանի: 1865, 4⁰, էջ 38 + 91 + 6 + 8 + 12 = 155: Թուակերն լեզուով:

«Յովհաննէս Լազարեանը ունէր բնական մեծ խելք, իսկ Ռուսաստան անցնելուց յետոյ, ստացաւ լաւ կրթութիւն: Մոսկուայում, իր հօր ընտանիքում ապրելը չէր կարող բաւարարութիւն տալ նրա սրտին, ուստի նա փոխադրուեց Պետերբուրգ. մշտական բնակութիւն հաստատեց այնտեղ եւ միանգամից մօտեցաւ պետական բարձր շրջաններին: Մեծ հարստութեան տէր էր Յովհաննէսը, բայց եւ այնպէս մտաւ պետական ծառայութեան մէջ. ստացաւ բարձր աստիճաններ: Նա պետական բանկի վարչութեան անդամներից մէկն էր եւ իբրեւ հմուտ ֆինանսագէտ՝ նշանաւոր ծառայութիւն էր մատուցել ուսաց կառավարութեան»:

Այդ ծառայութիւններից մէկը հետեւեալն էր.

Ռուսաստանը այդ ժամանակներում չունէր հաղորդակցութեան յարմար ճանապարհներ ու միջոցներ: Պերմ հեռաւոր նահանգից եւ Սիբիրից պղնձէ գրամների փոխադրութիւնը Պետերբուրգ (այժմ՝ Լենինգրադ) եւ Ռուսաստանի գաւառական քաղաքները կապուած էր մեծ դժուարութիւնների հետ: Եւ ահա՛ արքունի գանձարանի պետ իշխան Վեպեմսկին առաջարկում է Յովհ. Լազարեանին ստանձնել այդ գործը գոնէ 12 տարով: Յովհաննէսը յանձն է առնում, կազմակերպում է դրամի փոխադրութեան գործը եւ մեծ յաջողութեամբ գլուխ բերում այն, որով աւելի եւս մեծ վստահութիւն ու յարգանք ներշնչում Արքունիքին իր հանդէպ²:

Լէօն շարունակելով իր խօսքը, ասում է.

«Հարուստ, փարթամ հայ ազնուականը այնպիսի աստիճանի հասաւ, որ այլ եւս ոչինչ չէր կարող պահանջել բախտից: Ոչինչ չէր պահատում նրան: Եկատերինայի թագաւորութեան բոլոր աստղերը, բոլոր հռչակաւոր պետական մարդիկ նրա մօտիկ ծայտերն ու բարեկամներն էին. այսպէս էին՝ իշխան եւ կոմս Օրլով եղբայրները, իշխան Պատեմկինը, կանցլէր իշխան Բէգրորոզկո, Ղլխաւոր գատախազ իշխան Վեպեմսկին, կոմս Սիվերսը, կոմս Ռուսեանցեւը, իշխան եւ կոմս Չուբուքները, իշխան Սուվորովը, Կուրակինները եւ ուրիշ շատերը:

«Ասկայն այսքան փառքն ու բարեկեցութիւնը Յովհաննէս Լազարեանին չգար-

ձրին անմատչելի, հպարտ իշխանաւոր, մանաւանդ մոռացնել չտուին նրան, որ նա խելոճ, ցիրուցան մի ազգի զաւակ է: Այդ ազգի բարօրութիւնը նրա մշտական հոգսերի առարկան էր. եւ պերճ իշխանաւորը իր բարձր դիրքով, իր մեծ հարստութեամբ աշխատում էր ամէն կերպ օգտակար լինել իր ազգակիցներին: Նա էր, որ հաղորդում էր կառավարութեան տեղեկութիւններ արեւելեան գործերի մասին, պաշտպանում էր հայերի դատը, խնդրում էր նրանց համար շնորհներ եւ արտօնութիւններ: Նա էր, որ հայերին Ռուսաստան գաղթեցնելու միտքն էր արծարծում պետական բարձր շրջաններում, համոզուած լինելով, որ իր ազգակիցները այդ ճանապարհով կ'ազատուին ասիական բռնակալների ճանկերից եւ ինչպէս ու ապահով կեանք կը դաննէ: Հայրենիքում մնացող հայութեան մասին էլ նա մտածում էր եւ եռանդուն կերպով աշխատում էր, որ հայերը քաղաքական ազատութիւն գտնեն:

«Յովհաննէս Լազարեանը նշանաւոր է եւ իր լայն ու զեղեցիկ բարեգործութիւններով: Զրկուածների չունեւորների մտաւոր ու նիւթական պակասութիւնները հնար եղածին չափ վերացնելու գործում նա զեկախարում էր լայն մարդասիրական հասկացողութիւններով: Միայն իր ազգին չէր նա նուիրաբերութիւններ անում: Առանձնապէս պատիւ է բերում նրա անուան ու սրտին այն հանգամանքը, որ նա իր գիւղերում ու գործարաններում ուսաց եկեղեցիներ էր կառուցանում, դպրոցներ էր բաց անում: Գիւղացիներին նա չէր ծանրաբեռնում զանազան տուրքերով, այլ խնայելով նրանց, աշխատում էր խելացի տնտեսութեամբ բարեկարգել իր կալուածները³»:

Յովհաննէս Լազարեանի այս միանգամայն ճիշտ բնութագրութիւնից պարզ երևում է, որ բացի իր բնական շնորհներից ու տաղանդից, անշուշտ, մասամբ ժառանգած հօրից ու պապերից, նա գտնուել է նաեւ ժամանակի յառաջադէմ գաղափարների ազդեցութեան տակ:

Չպիտի մոռանալ ու միշտ պիտի յիշել, որ Յովհաննէսը ապրում էր ու գործում 18րդ դարի երկրորդ կէսին, իսկ այդ ժամանակ ամբողջ Եւրոպան ուղողուած էր

² Այս դէպքի մասին պատմում է Մ. Մսերեանցը իր «Յիշատակարան»ում, էջ 10:

³ Տե՛ս Լէօ, «Յովս. Կաթ. Արդութեան», էջ 57-81, յազատումներով:

Ֆրանսիացի լուսաւորիչները՝ Վոլտէրի, Մոնտեսկիոյի, Ժան Ժակ Ռուսոյի, հանրագէտների փիլիսոփայական ազատամիտ վարդապետութիւններով: Անհատի ազատութիւնը, բողոքը ամէն կարգի բռնութիւնների դէմ, մի խօսքով հումանիտար գաղափարները տարածուել էին ամենուրեք սկսած գիւղական խրճիթներից մինչեւ թագաւորական պալատները: Գահակալ միապետներն անգամ վարակուած էին դարաշրջանի լուսաւոր եւ ազատատենչ հովերով: Ինքը՝ կայսրուհի Եկատերինա Բ.ը իր թագաւորութեան առաջին երկու տասնամեակներում խանդավառուած էր նոյն ազատամիտ գաղափարներով ու ձգտումներով: Իր կառավարական գործերի, օրէնդրական փորձերի ու գրական աշխատանքների մէջ կայսրուհին ջանում էր զարկ տալ սկսուած մտաւոր շարժման զարգացման ու տարածման իր միջամայրում, մասնաւորապէս ազնուականութեան վերին խաւերում: Մի խօսքով, Պետերբուրգի օդն եւս խտացած էր դարաշրջանի լուսաւոր գաղափարներով եւ ազաւորներով, ինչ չափով յեղափոխական սարսափներն էին ուժեղանում...: Այսու հանդերձ ազատամիտ գաղափարների ցանած սերմերը իսպառ չմեռան, այլ ժամանակի ընթացքում տուին իրենց բարի պտուղները:

Յովհաննէս Լազարեանը հօրից ստացած հարուստ ժառանգութիւնը՝ կալուածներն ու գործարանները, խելացի տնտեսութեամբ բարեկարգեց ու ընդարձակեց, նոր կալուածներ գնելով: Համաձայն ժամանակի ոգուն ու իր լայնախոհութեան ու բարեսրտութեան, նա բարեխաւց իր գիւղացիների ու բանուորների ապրուստի պայմանները. աչքաթող չաւրա նաեւ նրանց երեխաների կրթութեան գործը, ամենուրեք բաց արեց գիւղական դպրոցներ, կառուցեց եկեղեցիներ, հիւանդանոցներ, ապաստարաններ: Ծնորձիւ իր ձեռնարկած բարենորոգչական աշխատանքների, նա բարձրացրեց իր կալուածների ու գործարանների արտադրական կարողութիւններն ու կրկնապատկեց իր եկամուտները եւ զարձաւ մեծ հարստութեան տէր մարդ:

1778 եւ 1784 թթ. նա գնեց Պերմ նահանգում կոմս Ստրոգանովներից մի ընդար-

ձակ դաստակերտ իր գործարաններով: Այդ կալուածը 700.000 դեսեատին ունեցող մի շատ մեծ հողամաս էր, ուր կային չորս գործարաններ, որոնք արտադրում էին՝ տարեկան՝ 500.000 փութ թուջ (չուգուն), 230.000 փութ երկաթ, 700.000-ից մինչեւ 1,000.000 փութ աղ:

Բացի այդ, իշխան Գրիգորի Օրլովի առաջարկով նա գնեց Պետերբուրգի շրջակայքում, 40 վերստ հեռաւորութեան վրայ մայրաքաղաքից, Ռուքա արքունական աւանը՝ հոյակապ ապարանքներով, ծաղկանոցներով, կտորեղէնի գործարանով եւ 1200 հոգի բնակիչներով:

Ռուքայում էին հիւրընկալում ուսարքայական տան անդամները՝ իշխան-իշխանուհիները եւ պետական մեծ դէմքերը. այսուհետ էր Յովհաննէսը ընդունել արեւելեան մեծ շքեղութեամբ եւ հիւրասիրութեամբ Պետերբուրգ ժամանած Աւստրիայի կայսր Յովսէփ Բ.ին, որ հռչակուած էր իր ազատասէր թագաւոր, Եփէզիայի թագաժառանգին, Ֆրանսիայի թագաւոր Լիւդովիկոս XVI-րդի տարագիր եղբոր՝ կոմս դ'Արտուային իր շքախմբով (1793 թ.) եւ ապա գանազան դուքսերին եւ իշխաններին:

«Ամէնքն էլ, — ասում է Մ. Մսերեանցը — ընդունում էին արեւելեան շքեղութեամբ, ըստ արժանի պատուոյն մեծութեան եւ համբաւոյ»:

Ինքը՝ Յովհ. Լազարեանը յաճախ հրաւիրում էր սեղանակից լինելու Եկատերինա կայսրուհուն ու Պաւել կայսրին Գատչի-նոյի արքայական պալատում:

Կայսերական հրովարտակներից⁴ մենք իմանում ենք, որ Յովհ. Լազարեանը իր պետական ծառայութեան ընթացքին ստացել է մեծամեծ շնորհներ, աստիճաններ, շքանշաններ: Յիշատակենք միայն մի քանիսը:

1786 մարտ 12ին ստանում է Աւստրիայի կայսր Յովսէփ Բ.ից բարոնի կոչում, իսկ 1788 մարտ 30ին՝ կոմսութիւն: Երկու անգամ էլ այդ շնորհների նուիրումն կցուած են ընդարձակ գրութիւններ, ուր մասնանշուած են Յովհաննէսի մատուցած ծառայութիւնները:

1791 դեկտ. 1ին Եկատերինա կայսրու-

⁴ Այդ հրովարտակների բնագրերը բերում են թէ «Լ. ձ. 50ամեակին» նուիրում ժողովածուի մէջ եւ թէ Մ. Մսերեանի «Յիշատակարան»ում:

հին շնորհում է Ատենական Խորհրդականի աստիճան (Կոլլեժակի սովետնիկ) :

1800 յունիս 3ին Պաւել կայսրը շնորհում է նրան ներդրածական Պետական խորհրդականի աստիճան :

1801 փետրուար 24ին Պաւել կայսրը շնորհում է Շքանշան Հրամանատար Կարգի Ս. Յովհաննու Երուսաղէմացոյ, որը համարում էր մին ամենաբարձր շքանշաններից :

Յարուբաւի և Ս. Պետրոսբուրգի նահանգների ազնուականութիւնները, յենուելով Յովհաննէսի հօրը Կայսրուհի Եկատերինա Բ-ի կողմից արուած ազնուականութեան իրաւունքի վրայ, առնում են նրան իրենց շարքերը :

Յովհ. Լազարեանը, որպէս բարեպաշտ հայ մարդ, նուիրուած հայ Եկեղեցուն և ազգին, ի նկատի առնելով, որ Պետրոսբուրգի հայ գաղութը եկեղեցի չունի և, փոքրաթիւ լինելով, ի վիճակի չէ իր միջոցներով եկեղեցի շինել, ինքն է ձեռնարկում մայրաքաղաքում եկեղեցի կառուցելու իր սեփական միջոցներով : Եւ 1779 թ. Պետրոսբուրգի գլխաւոր փողոցում, Նեւսկի պրոսպեկտի վրայ, բարձրանում է Ս. Կատարինէ (կոմսի կնոջ անունով) Հայոց հոյակապ եկեղեցին, որն իր կից շէնքերով բռնում է 1395 քառ. սաժէն⁵ տարածութիւն :

1791 թ. Յովհ. Լազարեանը կրկին իր սեփական միջոցներով կառուցում է մի երկրորդ Հայոց եկեղեցի, այս անգամ մայրաքաղաքի Վասիլեւսկի թաղամասում, Հայոց գերեզմանատանը, իր վաղամեծիկ որդու Յարութիւնի անունով, որն իր պարտէզով բռնում է 10.000 քառ. սաժէն տարածութիւն : Այս երկու եկեղեցիների շինութեան վրայ իրենց յարակից շէնքերով բարերարը ծախսել էր 120.000 ռուբլի :

1784 և 1789 թթ. նա կառուցում է նաև չորսյարկանի քարաշէն տներ բնակութեան համար Ս. Կատարինէ եկեղեցու գաւթի առաջևի մասում ու նուիրում եկեղեցուն : Այդ տներից ստացուելիք եկամուտներն էլ յատկացնում է եկեղեցուն :

Հիմնադիրը, որպէս մի իրատես ու հեռատես մարդ, կամենալով կանխել ապագայում ծագելիք ամէն թիւրիմացութիւն, եկեղեցու և տների կառավարութեան գործում, մշակում է յատուկ պայմանագիր,

ուր մանրամասն կարգադրութիւններ է առնում երկու եկեղեցիների կառավարութեան ու տների օգտագործման եղանակի ու պայմանների մասին : Այդ պայմանագիրը այնուհետև հաստատում է Ռուսաստանի թեմակալ առաջնորդ Յովսէփ արք. Արղութեանը :

Այս պայմանագրի մէջ, ի միջի այլոց, ուշադրաւ է այն, որ հեղինակը չի մոռանում կարգադրելու, որ եկեղեցին պիտի ունենայ փոքրիկ դպրոց հայ երեխաների համար և ապա իր եկամուտներից եկեղեցին օգնի հայ չքաւորներին :

Հանդատարանի եկեղեցոյ մասին նոյն պայմանագրի մէջ ասուած է .

«Ի միջի Ս. Յարութիւն տաճարին, որ առ հանդատարանաւ, միայն արխանկիցք իմ թաղեցին, իսկ այլք՝ ի Հանդատարանի» :

Յովհ. Լազարեանը իր բարեգործ ձեռքը չէր կարկառում միայն կարօտեալներին օգնելու համար. նա միշտ պատրաստ է եղել նաև ամէն կերպ աջակցելու հայ մշակոյթի, հայ գրի ու գրականութեան զարգացման գործին, և այդ ո՛չ միայն դպրոցներ հիմնելով, այլ և սպաղարելով իր դրամական միջոցներով հայ հեղինակների արժէքաւոր գործերը :

Դժբախտարար պատմութիւնը չի պահպանել մեծ բարերարի նման գործերի յիշատակը : Գոնէ մեր ձեռքի տակ եղած բազմաթիւ աղբիւրների մէջ մենք գտանք միայն մի դէպք արձանագրուած. այդ դէպքի մասին հաղորդում է Լէօն իր «Հայկական Տպագրութեան» մէջ :

«Մարգար Խօջէնց Երեւանցին, — պատմում է Լէօն, — թարգմանել էր «Թիւրիմաքը» : Դա Ֆենեյրնի աշխարհահռչակ «Տեղեմաք» թարգմանութիւնն է, որ երևում էր մեր մէջ առաջին անգամ և հէնց այդ պատճառով էլ առանձին պատիւ էր Նոր Նախըջեանի տպարանի համար : Գիրքը բաղկացած է երկու հատորից, պարունակում է իր մէջ 500ից աւելի երեսներ. տպուած է 1794 թ. Յովհաննէս Լազարեանի ծախսով ի յիշատակ նրա Յարութիւն որդու» :

Ընդհանրապէս Յովհ. Լազարեանի բարեգործութիւնները այնքա՛ն շատ են և այնքա՛ն բազմապիսի, մատուցած հայ և ռուս ժողովուրդներին, մասնաւորապէս Ռուսաստանի նորահաստատ հայ գաղթաբնակներին :

⁶ Տե՛ս Մ. Մսերեանց, «Յիշատակարան», Գ. մաս, էջ 7 և 8 :

⁵ Մէկ սաժէնը = 2 մետրի :

րին, որ նրանց մանրամասն տեսութիւնը պահանջում է յատուկ աշխատանք ու ժամանակ, մի բան, որ մեր թէ՛ հնարաւորութիւններից և թէ՛ ներկայ աշխատանքի սահմաններից դուրս է :

Տկարութիւնը ստիպում է Յովհ. Լազարեանին, կայսեր թոյլտուութեամբ մեկնել Կովկասի հանքային ջրերը բուժուելու : Բայց նա դեռ չէր հասել Հաշտարխան, երբ հասնում են կայսեր սուրհանդակները և բերում կայսեր հրամանը անմիջապէս վերադառնալ Պետրոսբուրգ : ...

Վերադառնալով մայրաքաղաք, Լազարեանը իսկոյն ներկայանում է կայսեր : Վերջինս առաջարկում է նրան ծախել իրեն Ռոփշայի ապարանքը : Լազարեանը, ի հարկէ, չայլու է իր համաձայնութիւնը : Կայսրը առաջարկում է նշանակել զինը : Լազարեանը հրաժարում է, յայտնելով, որ ապարանքն էլ, իր բոլոր ունեցածն էլ պատկանում են կայսեր : Այնուհետև միջամտում են կոմս Կուսայիսոֆը ու իշխան Բէկորօղլոն, և կայսրը ինքն է նշանակում արժէքը՝ 500.000 ռուբլի թղթադրամ, մինչդեռ ժամանակակիցների վկայութեամբ ապարանքը արժէր ո՛չ պակաս քան մէկ միլիոն ռուբլի :

Լազարեանը առանց առարկութեան տալիս է իր համաձայնութիւնը և բացի այդ 100.000 ռուբլի էլ գումարից նուիրում մայրաքաղաքի ուսումնարաններին ու հիւանդանոցներին :

Այս առթիւ Մ. Մսերեանը նկատում է . «Եւ այս՝ ո՛չ ազնուական միայն՝ այլ և ուշիմացոյն հանճարոյ համարելի է գործ, և կիրթ քաղաքականութեան անթխտելի հաւաստիք» :

Լազարեանի այդ վեհանձն ժեստը շատ լաւ տպաւորութիւն է թողնում կայսեր վրայ և նա շնորհում է նրան Ս. Յովհաննու Երուսաղէմացոյ շքանշանը 1801 թ. փետրուար 24ին :

Արդարեւ, որ Յ. Լազարեանը եղել է նուրբ քաղաքագէտ ու մեծ տակտով պետանուրբ քաղաքագէտ ու մեծ տակտով պետանուրբ քաղաքագէտ : Ամենափայլուն ապացոյցը դրան ծառայում է այն պատմական իրողութիւնը, որ երբ Պաւել կայսրը, յաջորդելով Եկատերինա Բ-ին, գահ բարձրացաւ, անմիջապէս իր մօր հեռացրեց իրենց պաշտօններից իր մօր բոլոր մերձաւորներին, որոնցից իւրաքանչիւրը բարձր դիրքի ու պաշտօնի տէր պե-

տական անուանի գործիչ էր : Յովհ. Լազարեանը այն բացառիկ անձնաւորութիւններից էր, որ կարողացաւ պահպանել ո՛չ միայն իր դիրքը, այլև վայելել կայսեր անխախտ վստահութիւնն ու հովանաւորութիւնը : Դա մի հազուադիւս երեւոյթ էր այդ ջղագրգիւ, անհասարակչուած, հիւանդազին պոթկուսների ենթակայ բռնակալ միապետի օրով :

Հարիւրաւոր մարդիկ, պաշտօնեաներ, զինուորականներ առանց դատ ու դատաստանի, կայսեր մի խօսքով, ուղարկուած էին բանտ կամ արտո Սիբիր... :

Եւ իր հէնց այդ բնաւորութեան էլ նա գո՛հ զնաց... Պալատական դաւադրութիւնը վերջ տուեց նրա կեանքին 1801 թ. մարտ 11ին :

Ալէքսանդր Ա. կայսրը, որ անմիջապէս յաջորդեց հօրը, շտապեց ներում տալ բոլոր անմեղ զոհերին : Այդ ներումից օգտուեցին՝ ազատուելով բանտարկութիւնից և վերադառնալով արտօրից՝ 536 հոգի քաղաքացիներ և 12.000 հոգի սպաներ ու պաշտօնեաներ :

Բայց արգէն հաշուած էին նաև կոմս Յովհաննէս Լազարեանի կեանքի օրերը : Զրկուելով հնարաւորութիւնից գնալ Կովկասի հանքային ջրերը բժշկուելու, նրա առողջութիւնը աստիճանաբար վատթարացաւ և վերջապէս 1801 թ. հոկտեմբեր 24ին նա կնքեց իր մահկանացուն 66 տարեկան հասակում :

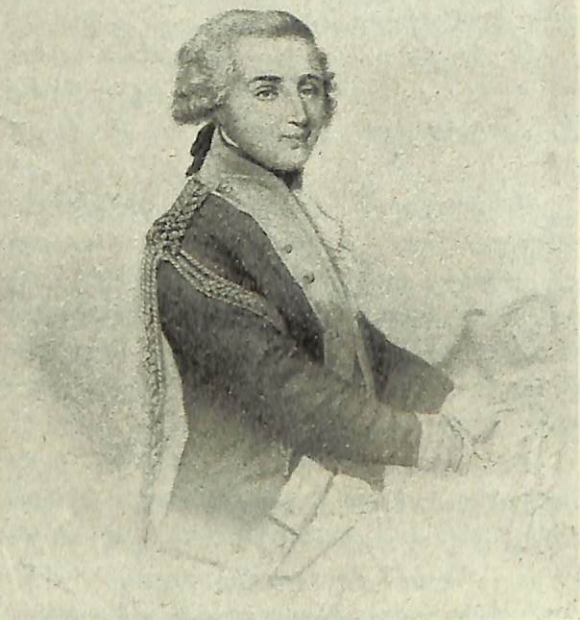
Մեծ շուքով կատարուեց նրա յուղարկաւորութիւնն ու թաղումը Ս. Պետրոսբուրգի Հայոց գերեզմանատան Ս. Յարութիւն տաճարում :

Մեծ հայ պետական և ազգային հասարակական անուշական գործիչի մահը սպացին ո՛չ միայն երկու մայրաքաղաքների հայ և ռուս հասարակութիւնները, ոչ միայն Ռուսաստանի նորարնակ հայ գաղութները՝ Հաշտարխանի, Ղզլարի, Մոզդուկի, Գրիգորիպոլի, Արթի, Նոր Նախիջևանի, Դարբանդի հայ հասարակութիւնները, այլ և Նոր Զուղան, Ս. Էջմիածինը և առհասարակ բովանդակ հայ ժողովուրդը :

Ամէնքը գգում ու գիտակցում էին, որ կարուստը շատ մեծ էր. յաւիտենականութեան գիրկն անցաւ այն մեծ հայ մարդը, որ միշտ նախանձախնդիր իր ազգի բարօրութեան, ապահովել էր նրանց նիւթական

գոյութիւնն եւ ձեռք բերել ուսու հզօր պե-
տութեան հովանաւորութիւնը:

Հանդուցեալը ժառանգ չթողեց. նրա
երկու դուստրը՝ Աննա եւ Մարիամ վախճա-
նուել էին մանուկ հասակում, իսկ միակ որ-
դին՝ Յարութիւնը, որ ծառայում էր ուս-
սաց զօրարանակում եւ երկրորդ ուսու-սած-
կական պատերազմի ժամանակ գտնուում էր
իշխան Պօտեոմկինի հրամանատարութեան
ներքոյ, վախճանուել էր 1791 թ. յունուար

Յարութիւն Յ. Լազարեանց

12ին, 23 տարեկան ծաղիկ հասակում. նա
ծնուել էր 1768 թ. յուլիս 24ին:

Յովհաննէս Լազարեանը իր ամբողջ
հարստութիւնը, կալուածներն ու գործա-
րանները, կտակով թողեց իր կրտսեր եղ-
բօր՝ Յովակիմին, պատուիրելով մի որոշ
գումար յատկացնել կնոջն ու եղբօր Մինա-
սին մինչեւ նրանց մահը:

Յովհաննէս Լազարեանի տապանադիրը
հայերէն եւ ռուսերէն լեզուներով՝

«Առաջի տապանադրիս հանգչի մարմին
կառուցանողի տաճարիս՝ բարեգործ առն՝
ներգործական պետական խորհրդականի՝ եւ
Ս. Յովհաննու Երուսաղէմացոյ նշանակիւր
Հրամանատար Ասպետի, Յովհաննու Լազա-
րեան Լազարեանց, փառաւորելոյ բազմօրի-
նակ օգտակար գործովք եւ բարեպաշտ կե-
նօք, ծնելոյ ի Ջուղայ յամի 1735, ի 23 նոյեմ-
բերի, եւ հանգուցելոյ ի Տէր ի 1801 ի 24 հոկ-
տեմբերի»:

Յովհաննէս Լազարեանի կինը՝ Կատա-
րինէ Յովհաննիսեան Լազարեանց (Մերզա-
խանեան տոհմից) իր մահից յետոյ՝ 1819 թ.
օգոստոս 18ին, կտակով թողել էր Լազա-
րեան ձեմարանին՝ 2·857 ուրբի արծաթ
(չուրջ 8·600 ուրբի թղթադրամ):

Լազարեան ձեմարանը, յարկելով իր
հիմնադրի անմահ յիշատակը, իր սարեկան
դպրոցական հանդէսը կատարում է նրա մա-
հուան տարեգարձին՝ հոկտեմբեր 24ին:

Այդ օր Մոսկուայի Ս. Խաչ եկեղեցիում,
որ գտնուում է Հայոց փողոցում, դէմ յան-
դիման ձեմարանի, կատարւում է հանդի-
սաւոր Ս. Պատարագ եւ ապա հոգեհանգիստ
թէ հիմնադրի եւ թէ Լազարեան ամբողջ
տոհմի բոլոր անդամների յիշատակին:

Պատարագին եւ հոգեհանգիստին ներկայ
են լինում՝ ժողովրդական լուսաւորութեան
նախարարութեան Մոսկուայի կրթական
չըջանի հողարարձուն իր օգնականի հետ,
ձեմարանի վերատեսուչը, տեսուչը, ամբողջ
ուսուցչական ու դաստիարակչական կազ-
մերը, ձեմարանի ամբողջ աշակերտութիւնը,
ինչպէս եւ Մոսկուայի հայ հասարակութեան
ականաւոր դէմքերը ու նախկին սաները:
Ամէնքը իրենց սօնական նշանադրեստներով,
դարդարուած շքանշաններով, մեդալներով:

Եկեղեցական արարողութիւնից յետոյ,
վերատեսչի հրաւերով, ամէնքը հաւաքուած
են ձեմարանի Հարցաքննութեան շէք դահ-
լիճը (АКТОВАЯ ЗАЛА) Պետական հիմնից յե-
տոյ, որ երգում է ձեմարանի երգախումբը,
կազմուած աշակերտներից, վերատեսուչը
կարգում է իր ընդարձակ զեկոյցը ձեմա-
րանի կրթական ու Ֆինանսական վիճակի
մասին եւ վեր հանում նախկին ուսումն. տա-
րուայ ընթացքում ձեմարանի ունեցած յա-
ջողութիւնները, նրա կարիքները եւ անհրա-
ժեշտ բարեփոխութիւնների պահանջը:

Շըջանաւարտներին ու յառաջագէմ ա-
շակերտներին բաժանում են իրենց վկայա-
կանները, մեդալները (ոսկի եւ արծաթէ)
ու նուէրները:

Այդ օր գիշերօթիկ աշակերտների ամե-
նամեծ սօն օրն է: Նրանց տրուում են սօ-
նական թէյ, նախաճաշ, ճաշ եւ ընթրիք,
իսկ երեկոյեան ամբողջ աշակերտութեան
տանում են թատրոն կամ ցիրկ:

(Շարունակելի):

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՐԲԵՊ. ՆԱԶԼԵԱՆ, Պատմական Տեսու-
րին Անարատ Յուրթեան Հայ Բոյրերու Միաբա-
նութեան վրայ անոր հարիւրամեայ տարեդարձին
առքի (1847—1947) — Կեանք եւ Գործ: Պէյ-
րուք, կաթողիկէ տպարան, 1848, 80 մեծ,
էջ 311, պատկերագրոյ:

Անարատ Յղութեան հայ Բոյրերը ամ-
բողջ դար մը լծուած լուս ու մտնջ հայ Աղջ-
կանց դաստիարակութեան, սիրած էին աւելի
իրենց արդիւնաշատ Գործը հրապարակի
վրայ դնել քան իրենց Գործունէութեան
Պատմութիւնը: Միաբանութեան 100ամեայ
տարեդարձը միայն խթան կ'ըլլայ ծանօթաց-
նելու իրենց Գործին հետ նաեւ Գործունէու-
թեան Պատմութենէն էջեր: Այդ աշխատանքի
կը լծեն Մեծ. Հ. Համադասպ Վ. Ոսկեան,
Հայ վանքերու պատմութեան ծանօթ հեղի-
նակը: Առ այս իրրեւ առաջն աշքի առաջ
ունեցած էր Մեծ. Հայրը այն Բաղուածք-
ները, գործնք իրեն տրամադրած էին Բոյ-
րերը հանելով Միաբանութեան ժամանակա-
դրութենէն:

Այս Համառօտ Պատմութիւնը ապա կը
լրացնէ եւ նոր խմբագրութեան կ'ենթարկէ
Արհիւսպատիւ Տ. Յովհաննէս Նազլեան, որ
իրրեւ Պատրիարքական Ընդհ. փոխանորդ եւ
իր 50ամեայ զիտող Բոյրերու գործունէու-
թեան, միաժամանակ ի մօտոյ ծանօթ Պատ-
րիարքական Գիւնին, ձեռնահաս էր իրա-
ւամբ այդ լրացուցիչ աշխատանքի:

Աշխատանքս կը ներկայացուի իրրեւ լոկ
«Պատմական Տեսութիւն», «որ իր կարգին
կրնայ նախարտակ մը ըլլալ աւելի ամբող-
ջական ուսումնասիրութիւններու»:

Մենք շնորհակալ ենք երկու վաստակա-
ւորներու ալ այս գեղեցիկ հատորին համար,
որ կ'ամփոփէ իր մէջ Հայ Մշակոյթի պատ-
մութեան մէկ գողարիկ գլուխը:

Անարատ Յղութեան հայ Բոյրերու Միա-
բանութեան հիմը կը դրուի 5 յունիս
1847 Կ. Պոլիս: Հիմնադիրն է Գեր. Անտոն
Հատունեան եւ առաջին Մեծաւորունէին Հաճի
Անտոնեան Սրբուհի Մայրապետ:

Նորսկիզբն Միաբանութիւնը կը բար-
գաւածի ներքուստ եւ արտաքուստ. յընթացս
100 տարիներու կը բանայ իր Գպրոցները
Կ. Պոլսոյ այլ եւ այլ թաղերու մէջ եւ Գաւառ-
ները: Հայ Ազգին ճակատագրերը՝ իր ալ ճա-
կատագրերը կ'ըլլայ. կ'ընթանայ հայ ժողո-
վուրդին հետքերով, մասնաւորապէս վեր-
ջին 50 ամեայ շրջանին: Կը գտնենք Բոյրեր

հայ տարագիրներու ճանապարհին վրայ.
Իտալիա, Ֆրանսա, Լիբանան, Սիւրիա,
Իրաք, Եգիպտոս, Պաղեստին եւ Պարսկաս-
տան: Ամէն տեղ Գպրոցական, Որբախնամ
եւ Աղքատախնամ գործունէութեան մէջ,
թեթեւացնելու հայունէններու ցաւերը, մայր
հանդիսանալու որրունէններու եւ դաստիա-
րակ աղջիկներու, հայ խօսքով, հայ դաս-
տիարակութեամբ, պատրաստելու բարոյա-
կան եւ ուսումնական կրթութեամբ մայրեր
հայ նոր եւ ապագայ սերունդներու:

Քանի՜ հազարներ յընթացս 100 տարինե-
րու վայելցին այդ Բոյրերու դաստիարա-
կութիւնը եւ իրրեւ բարեսնունդ եւ բարե-
կիրթ օրիորդներ եղան պարծանք հայ Մշա-
կոյթին:

Հատորիս ծաւալը շատ անձուկ է ընդ-
գրկելու համար այն լայնածաւալ գործու-
նէութեան պատմութիւնը: Բայց եւ այնպէս
գոհ պէտք է ըլլանք, որ ունինք գոնէ այս
«Պատմական տեսութիւնը». որ հիմն կրնայ
ծառայել ապագայ մեծակառոյց շէնքի:

Փոքրիկ նպաստ մը մատուցանելու հա-
մար այդ շէնքին ապագայ կառուցումին կը
յիշեմ այս տեղ երկու կէտ, գործնք շեմ
գտնել յիշուած այս հատորին մէջ: Էջ 189—
191 խօսք կ'ըլլայ Հ. Մանուէլ Վ. Տէրվիշեանի
մասին, առանց կենսագրական գծերու. Տէր-
վիշեան ծնած է 1808, ապրիլ 12ին Կ. Պոլիս.
մկրտութեան անունն է Գէորգ. Վիեննայի
Միսիթարեան Կղերանոց մտած է 25 մարտ
1826, քահանայ ձեռնադրուած 22 դեկտ. 1829
եւ վախճանած 19 փետր. 1885 Կ. Պոլիս:
Էջ 107, 111 յիշուած են բարձրագոյն ուս-
մանց համար Եւրոպա դրկուած Բոյրեր.
Գեր. Ազարեան Կաթողիկոսի 10 ապրիլ 1887
առ Կոմսն Kolnocky գրած մէկ թղթէն կը
տեղեկանամ, որ Վիեննայի Վսեմ. Միւրանա-
ւոր Արքեպիսկոպոսն իր խնդրանքով յանձն
առած է Վիեննայի Թեմի Կուսանաց վանքի-
րէն մէկուն մէջ ձրիարար ընդունիլ Անարատ
Յղութեան Բոյրերէն 4—6 դեռատի նորըն-
ծանք (Ֆրանսերէն սկզբնազերը կը գրտ-
նուի, Վիեննա, Staatsarchiv-Adm. Reg. F 28,
fz.7, Teil I): Թէ այս խոստումը իրականացած
է նոյն տարին իսկ, կը վկայէ Վիեննայի
Միսիթարեանց ժամանակագրութիւնն, ուր
կ'ըսուի թէ 1889, հոկտ. 15ին Հ. Ն. Աւգե-
րեան Կ. Պոլիս կը մեկնի երկու նորընծայ
կոյսերու հետ, որոնք երկու տարիէ ի վեր